

Een bijzondere schaking

Ineke van den Houdt-Swinkels

Van de kleine 200 bekende schakingen die zich tussen 1580 en 1795 in ons land hebben voorgedaan,¹ vond er eentje plaats in Waalwijk en was er bij drie andere sprake van een Waalwijks tintje. De schaking in Waalwijk was een bijzondere, want waar het meestal de man was die zijn geliefde schaakte, was het hier de vrouw die het initiatief nam om er met de man van haar dromen vandoor te gaan!

Ter inleiding

Het woord 'schaking' doet meestal denken aan vroeger eeuwen en roept beelden op van een jongeman die zijn geliefde op romantische wijze weglukt uit haar ouderlijk huis om met haar op een wit paard in de nacht te verdwijnen. Toch is het begrip nog steeds opgenomen in het Wetboek van Strafrecht² en wel als een misdrijf tegen de persoonlijke vrijheid. Onder het vroeger geldende Romeinse recht werd een schaking vooral aangemerkt als het onttrekken van een minderjarige aan de ouderlijke macht. In de aanhef van een nieuwe verordening³ omschreven de Staten Generaal het in 1751 als volgt: *'alles in veragtinge van de Ordonnantie Gods, en strydig met de plicht van gehoorszaamheid en eerbied, die Kinderen aan Ouders of die over haar gestelt zyn, verschuldigt zyn.'*

Schaking was een middel dat door verliefde jongeren werd ingezet als hun ouders het niet eens waren met hun partnerkeuze. Volgens de geldende moraal dienden huwelijkspartners namelijk min of meer van dezelfde leeftijd, dezelfde positie en hetzelfde geloof te zijn. Door er samen vandoor te gaan, probeerden de jongelui alsnog toestemming voor een huwelijk af te dwingen. De eer moest dan immers gered worden.

Hoewel er in een enkel geval ook sprake was van geweld, liet de jonge vrouw in kwestie – als zij al niet op de hoogte was van de plannen van haar minnaar – zich meestal gewillig door haar prins meevoeren. De zware straffen die opgelegd konden worden, weerhielden de jongeren er overigens niet van om samen 'door te gaan,' zoals het indertijd genoemd werd. Immers, zoals een van de critici van het 'Placaat' het verwoordde: *'Door het placaet kan de liefde van Jonge luijden niet werden uijtgedoofd & zulks het weggaen niet werden voorgekomen.'*

De dames Van Assendelft

Gerrit VII van Assendelft, van 1621 tot 1651 Heer van Besoijen, was vader van vier dochters en een zoon. In 1640 werd oudste dochter Margretha geschaakt, vier jaar later haar jongere zus Adriana. Beide dames werkten van harte mee aan hun schaking. Adriana had zelfs haar koffers al gereed staan en wierp die op het geroep van haar geliefde uit het raam.

Hoewel zeer ongebruikelijk onder de adel, zijn Margaretha en haar schaker Simon du Faget enkele jaren later – ze waren inmiddels al wel ouders van een stel kinderen –, zonder toestemming van de ouders en zonder huwelijksvoorwaarden, getrouwd. Na het overlijden van haar enige broer Johan in 1649 werd Margaretha weer in de familie opgenomen en, toen haar vader in 1653 overleed, als oudste dochter beleend met de heerlijkheden Kralingen en

Heinenoord. Wegens financiële problemen had de familie de heerlijkheid Besoijen al in 1651 verkocht.

In de zaak tegen Frederick Conincks, de schaker van Margaretha's zus Adriana, besloot de rechter hem – als waarschuwing voor anderen – *'met het zwaard'* te laten straffen. Omdat het paar spoorloos verdwenen was, werd die straf omgezet in een eeuwigdurende verbanning. Desondanks is Frederick nog tenminste eenmaal in Den Haag verschenen, toen hij namens Adriana afstand deed van de erfenis van haar ouders in ruil voor een jaarlijkse uitkering van f 400 (te vergelijken met ca. € 4000 nu).¹¹

Vrouwe van Besoijen en Waalwijk

De andere schaking met een Waalwijks 'tintje' deed zich voor in de familie Le Leu de Wilhem.

Na het overlijden van haar vader Daniel Adriaan (die van 1759 tot aan zijn dood in 1766 heer van Besoijen en Waalwijk was) werd de toen amper zesjarige Pauline Marie Constance le Leu de Wilhem (1760-1846) in naam Vrouwe van Besoijen en Waalwijk.

Pauline Marie Constance le Leu de Wilhem, miniatuurportret van Pierre le Sage (foto Iconographisch Bureau, met toestemming overgenomen uit Bulletin van het Rijksmuseum, jaargang 36, nr. 3).

Samen met een rentmeester nam haar moeder, Maria Philippine Jacoba Barones Pieck, voor haar waar. Toen moeder in 1777 overleed, ontfermden Johan Herman Sigismund Baron van Nagel en François Cornelis Baron van Aarssen zich als voogden over Pauline en haar twee jongere zusjes Elisabeth (1762) en Henriëtte (1765). Met Pauline kregen ze heel wat te stellen!

De jonge Vrouwe van Besoijen en Waalwijk liet zich namelijk in de avond van 15 mei 1779 schaken door Louis Théodore Forestier d'Orges (ca. 1759-1819), kapitein bij de Zwitserse Garde. Vanuit Reims (FR) schreef ze vijf dagen later een brief aan haar notaris met het verzoek een aantal jurken en verdere benodigdheden naar Lausanne (CH), de woonplaats van de familie Forestier d'Orges, te sturen, zodat ze zich fatsoenlijk kon kleden.¹² De voogden stelden onmiddellijk het Hof van Holland op de hoogte van de ongeoorloofde afwezigheid van hun pupil met het verzoek om conform het 'Placaat van 1751' een curator aan te stellen over haar bezittingen. Aldus geschiedde.

Kortgezegd bepaalde deze verordening dat wanneer er sprake was van schaking, in welke vorm dan ook, het betreffende paar niet meer over de eigen goederen en eventuele erfenissen mocht beschikken en alleen met toestemming van een rechter financiële voorzieningen mocht treffen voor de wettige nakomelingen.

Pauline en Louis lieten zich hierdoor echter niet afschrikken. Zij trouwden op 7 december 1779 in Breda en dienden een

week later bij de Staten van Holland een gratieverzoek in. Daarop werd in april 1780 gunstig beschikt¹³ en dat betekende dat het paar per direct de beschikking kreeg over Paulines deel uit de immense erfenis van haar ouders. De heer en mevrouw Forestier d'Orges woonden aanvankelijk in Lausanne en verhuisden later naar Den Haag, waar Louis in 1819 en Pauline in 1846 overleed.

Waalwijk

Dan gaan we nu naar het Waalwijk van 1750, waar de achttienjarige Maria Walthera Barbara van Heijst (dochter van koopman en schepen Jan van Heijst en van de in 1736 overleden Anna Maria Nicols) al enige tijd stapelverliefd is op de 30-jarige veekoopman Wouter Olifiers (zoon van paardenhandelaar Pieter Olifiers en Maria de Visscher).

Het paar heeft elkaar eeuwige trouw gezworen en neemt die belofte uiterst serieus. Vader Van Heijst heeft echter grote bezwaren tegen de relatie en overweegt zijn minderjarige dochter naar een klooster te laten overbrengen. Bij toeval ontdekt Maria de snode plannen van haar vader en treft onmiddellijk voorbereidingen voor een gewaagde vlucht uit Waalwijk. Op zondag 18 januari verlaat zij tegen middernacht via de achterdeur het ouderlijk huis aan de Grotestraat en spoedt zich over de daarachter gelegen landerijen naar de Eerste Zeine. Daar staat de *chaize* met koetsier, die ze in het diepste geheim besteld heeft, haar

Boerderij aan de Eerste Zeine, tekening van Sjef Vugts (SALHA, fotonr. WAA43911).

al op te wachten. Ze stapt in en vraagt dan aan de verraste Wouter, door wederzijdse vrienden kort tevoren op de hoogte gebracht en inmiddels ook ter plekke gearriveerd, om haar te vergezellen. Wouter bedenkt zich geen moment en zet zich naast zijn geliefde, waarna Maria de koetsier opdracht geeft *'voort te rijden.'*²¹ De reis gaat naar Ravenstein, waar het stel onderdak vindt bij bekenden en -gezien de ligging van het stadje in het soevereine Land van Ravenstein - onbereikbaar is voor de Brabantse *sterke arm*.

Raad van Brabant

De volgende ochtend bemerkt Jan van Heijst het vertrek van zijn dochter en hij is des duivels. Aan wie het maar horen wil vertelt hij dat Olifiers zijn dochter verleid en ontvoerd heeft ...

Waalwijk heeft wat om over te praten!

Voor juridisch advies komt Jans broer Gijsmaer, die advocaat is in Antwerpen, over. Als oom zou Gijsmaer wel raad weten: *'als ik ze krijgen konde, dan zou ik wel maken dat zij van haar leven de Waalwijkse stad niet meer kon betreden en als het mijn dochter was, dan zou ik ze laten creveren als een pruim.'*²² Geen idee wat hij precies bedoelde, maar als je weet dat *'creveren'* een oud woord is voor *creperen*, kan dat niet veel goeds zijn.

Beroepshalve adviseert Gijsmaer zijn broer de zaak ahangig te maken bij de Raad van Brabant. Daar staat de kwestie al op 5 februari voor de eerste maal op de rol. Jan van Heijst eist dat de trouwbelofte van het paar ongeldig wordt verklaard, dat Wouter Olifiers *'gelast en bevolen'* wordt *'de seductie en vervoering van Maria van Heijst kost- en schadeloos te repareren'* en tot slot dat Maria zich onmiddellijk weer onder *'de vaderlijke magt en autoriteit zal begeven.'*²³

Nog bozer wordt Van Heijst als hij vervolgens in maart bezoek krijgt van de gerechtsbode van Ravenstein die hem - geheel in lijn overigens met de toen geldende wetgeving - een schrijven van de pastoor van Ravenstein overhandigt, waarin Van Heijst verzocht wordt om per omgaande met wettige redenen aan te geven waarom hij toestemming weigert voor een huwelijk van zijn dochter met Wouter Olifiers.

Wat bleek? Maria had direct na aankomst in Ravenstein de vicaris van het bisdom Luik om toestemming gevraagd voor het voltrekken van haar huwelijk en de vicaris had daartoe ondertussen de pastoor van Ravenstein gemachtigd.³¹ Vader Van Heijst voegde aan zijn eerder al bij de Raad van Brabant ingediende eisen onmiddellijk toe dat het paar het verzoek aan de vicaris in moest laten trekken.

Verweer

In de maand juli wordt het verweerschrift van ons verliefde paar in de Raad behandeld. Wouter verklaart dat hij Maria er nooit van weerhouden heeft om naar haar vader terug te keren. Maria beaamt dit volmondig en voegt er aan toe dat zij pas naar huis zal gaan als zij ervan overtuigd is dat zij daar volkomen veilig is. Zij bekent echter nog steeds bang te zijn voor de *'harde behandelingen'* die zij zowel van haar vader als van andere familieleden te verduren zal krijgen.

Maria en Wouter beloven verder plechtig niet met elkaar in

het huwelijk te treden zolang de zaak nog in behandeling is en verklaren bovendien alleen maar te zullen trouwen met toestemming, hetzij van Maria's vader, hetzij van een daartoe bevoegde rechter. Zij weigeren echter de vicaris te vragen de machtiging voor de pastoor in te trekken.

Vader Van Heijst weet van geen ophouden en deponeert nogmaals een nieuwe eis: dat niet alleen de gedane trouwbelofte nietig wordt verklaard maar dat de twee hoe dan ook nooit met elkaar zullen mogen trouwen.³² Maria, die niet onder doet voor haar vader, verklaart echter dat haar engagement zodanig *'indissolubel'* (onverbrekelijk) is, dat *'dezelve door generlei middelen ooit los gemaakt kan worden'* en eist dat haar vader een wettig huwelijk zal toestaan. Het is in haar ogen onmogelijk dat hij ook maar één wettige reden kan noemen om zijn toestemming te weigeren.³³

Zuivere liefde

In de hoop dat vader Van Heijst inmiddels wel gekalmeerd en bijgedraaid zal zijn, keren Maria en Wouter ruim anderhalf jaar na hun vertrek, in augustus 1751, terug in Waalwijk. Vader doet echter geen toenaderingspogingen en daarom trekt Maria een maand later de stoute schoenen aan. Zij begeeft zich samen met Wouter naar het huis van haar vader, valt voor hem op de knieën en smeekt hem om vergiffenis. Uiterlijk onbewogen keert Jan van Heijst zich van zijn dochter af en geeft haar te kennen: *'Ik heb het in de handen van den rechter gesteld en daar kunt gij uw adresseren.'*¹¹¹

Maria begrijpt er niets van. Waarom weigert haar vader nog steeds toestemming voor een huwelijk? Wouter en zij hebben elkaar immers uit *'zuivere liefde'* een trouwbelofte gedaan en willen die niet verbreken. Op het gedrag van Wouter en zijn familie is absoluut niets aan te merken. Het enige verschil tussen beide families, aldus Maria, is dat haar vader *'ruimer is voorzien van tijdelijke middelen'* (lees: rijker is) dan de ouders van Wouter.

De laatste hoop op een minnelijke schikking is nu definitief vervlogen en procureur Willem van Ellinckhuijsen krijgt opdracht de zaak dan verder maar via de rechter af te wikkelen.

Mediation

Alvorens uitspraak te doen, besluit de Raad van Brabant eerst partijen nog persoonlijk te horen en *'als het doenlijk is [te] zullen verenigen.'* Het zal niet verwonderen: noch Jan noch Maria (en Wouter) geven tijdens dat gesprek ook maar een duimbreed toe en de twee commissarissen van de Raad rapporteren aan hun collega's een *'vrugteloos afgelopen comparietreffen.'*

Op 16 mei 1753 beslist de Raad vervolgens dat Maria en Wouter hun trouwbelofte als *'nul, nietig en van onwaarde'* moeten laten varen en worden de verdere eisen van Jan van Heijst verworpen.

Vijf maanden later vragen Maria en Wouter officieel toestemming aan de Raad van Brabant om een huwelijk te mogen aangaan.¹¹²

Compareerde voor notaris Anthony Heermans de eerzame Wouter Olifiers, jongman, wonende te Waalwijk, 35 jaren oud, en Maria Walthera Barbera van Heijst, jongedochter, ook wonende te Waalwijk, ruim 22 jaar, geassisteerd met de heer Anthony de Sille, secretaris van Loon op Zand, door haar daartoe expresselijk verzocht. Comparanten verklaren dat alhoewel zij reeds over lange tijd zich aan elkaar serieus en met welberaden zin aan elkaar verbonden hadden en op de allersterkste wijze aan elkaar onverbrekkelijk beloofd hadden om met de andere in de Vreze des Heeren een Christelijk huwelijk onder afwachting van Gods zegen aan te gaan, zij echter nog nader zich verplicht hadden gevonden om die wederzijdse beloften en verbintenissen op een solemnele wijze te vernieuwen en te verzekeren, zoals zij verklaren op de krachtigste wijze met rijp overleg en voorbedachten rade nog wederom te doen bij deze, en daartoe aan elkaar beloven om tot voltrekking van hun voornemen binnen weinige weken te zullen verzoeken ter plaatse daar het behoort in ondertrouw opgenomen te worden, ten einde daar op de vereiste proclamatie en solemnisatie volgens en conform de wetten dezer landen te verkrijgen. Tot nakoming van al hetgeen zij verklaarden te verbinden hun personen en goederen als naar rechte, met onderwerping aan de judicature en vrijwillige condemnatie van den Ed Raede en Leenhoven van Brabant en Lande van Overmaze, constituerende daartoe onwederroepelijk Paulus Loeff, Jan Roscam en Willem van Ellinckhuijse, procureurs voor voorgen. Raad occuperende om dezelfde condemnatie te verzoeken en daarmee te consenteren.
Waalwijk, 19 oktober 1753 in aanwezigheid van Justinus van Gennep, drossaard van Loon op Zand.¹¹³

Als mevrouw Olifiers ondertekent Maria op 13 mei 1754 de notariële akte met 'Maria van Heijst nu Olifiers' (SALHA, Notarieel Archief Waalwijk, inv.nr. 39, gedeelte van de akte van 13 mei 1754).

Nu Olifiers

Waar en wanneer Maria en Wouter getrouwd zijn was niet te achterhalen, maar op 13 mei 1754 verschijnen ze als de heer en mevrouw Olifiers-van Heijst samen met (schoon)-vader Jan voor de Waalwijkse schepenen, om te laten vastleggen dat het inmiddels gehuwde paar uit de erfenis van Maria's moeder als 'huwelijksdoot' (bruidsschat) een bedrag van f 4750 – (te vergelijken met ruim 57.000 tegenwoordige euro's) heeft ontvangen.¹²¹ En gezien de bepalingen in het testament van Maria's ouders¹²² mogen we daaruit concluderen dat Jan nog steeds zijn bedenkingen heeft, maar zich eindelijk bij de partnerkeuze van zijn dochter heeft neergelegd! De laatste wilsbeschikking bevatte namelijk de bepaling dat wanneer Maria 'met consent van de langstlevende zal gekomen zijn tot de huwelijks- of andere geaprobeerde staeten' een bedrag van f 5000,-- zou ontvangen. Zou zij echter trouwen zonder toestemming van de langstlevende ouder, dan zou die gerechtigd zijn naar eigen goeddunken een bedrag vast te stellen. Met een uitkering van 95% maakte Jan toch nog zijn punt.

Hoe mooi zou het zijn dit waargebeurde verhaal te kunnen eindigen met de woorden *en zij leefden nog lang en gelukkig*, maar helaas. Maria overleed al in juli 1770, slechts enkele weken na haar 39e verjaardag. Haar testament werd nog in concept opgemaakt, maar kon wegens 'zware ziekte' niet meer gepasseerd worden.¹²³ Wouter overleed tien jaar later in Meersel (BEL); als veekoopman was hij waarschijnlijk onderweg naar of op de weg terug van een van de grote veemarkten bij onze zuiderburen. Het paar heeft geen kinderen gekregen.

Noten en bronnen

Om technische redenen kan bij de bronvermelding slechts gebruik gemaakt worden van de cijfers 1, 2 en 3.

- 1 R.C. Hage, *Eer tegen eer. Een cultuurhistorische studie van schaking tijdens de Republiek 1580-1795* (Groningen, 2017).
- 2 Wetboek van Strafrecht, artikel 281: als schuldig aan schaking wordt gestraft (...).
- 3 *Placaat van de Staten van Holland, raakende de Huwelijken van jonge luyden, die buiten kennis hunner Ouders of Voogden wegloopen en doorgaan. Den 25 February 1751.*
- 11 F.A. Holleman, *Dirk van Assendelft, schout van Breda en de zijnen* (Zutphen, 1953).
- 12 Nationaal Archief Den Haag, Hof van Holland 1428-1811 (toegang 3.03.01.01) inv.nr. 4590, verzoekschriften met bijlagen 1777-1786,
- 13 *Groot Placaatboek, Inhoudende de placaten ende ordonnantien van de Hoog Mog. Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden ende van de Ed. Groot Mog. Heeren Staaten van Holland ende West-Friesland mitsgaders van de Ed. Mog. Heeren Staaten van Zeeland, negende deel* (Amsterdam 1796), pag. 370.
- 21 Streekarchief Langstraat Heusden Altena (SALHA), toegang 1048, Rechterlijk Archief Waalwijk (RAW), inv.nr. 978, verklaring d.d. 13 februari 1750.
- 22 SALHA, RAW, inv.nr.968, verklaring d.d. 4 april 1750.
- 23 Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), toegang 19, Raad van Brabant, inv.nr. 740, rol civiele zaken 1750.
- 31 BHIC, Raad van Brabant, inv.nr. 924, ingediende conclusies 1750.
- 32 Idem.
- 33 BHIC, Raad van Brabant, inv.nr. 925, ingediende conclusies 1751.
- 111 SALHA, RAW, verklaring d.d. 29 juli 1752.
- 112 BHIC, Raad van Brabant, vonnissen 6947 en 6950.
- 113 SALHA, toegang 1054, Notarieel Archief Waalwijk (NAW), inv.nr.39, akte d.d. 19 oktober 1753.
- 121 SALHA, NAW, inv.nr. 39, akte d.d. 13 mei 1754. De waarde van de toenmalige guldens t.o.v. de huidige euro's is in november 2018 berekend op de website van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php).
- 122 SALHA, NAW, inv.nr. 22, akte d.d. 9 april 1735.
- 123 SALHA, RAW, inv.nr. 982 fol 62r, ongedateerd.